

Sudjelovanje djeteta u obiteljskim sudskim postupcima

Lažeta, Kristina

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:674987>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-04-02**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Katedra za obiteljsko pravo

Kristina Lažeta

SUDJELOVANJE DJETETA U OBITELJSKIM SUDSKIM POSTUPCIMA

Diplomski rad

Mentor: izv. prof. dr. sc. Anica Čulo Margaletić

Zagreb, 2024.

IZJAVA O IZVORNOSTI

Ja, Kristina Lažeta pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključiva autorica diplomskog rada te da u radu nisu na nedozvoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova te da se prilikom izrade rada nisam koristila drugim izvorima do onih navedenih u radu.

Kristina Lažeta

SADRŽAJ

1. Uvod	1
2. Pojmovno određenje prava djeteta na sudjelovanje.....	1
3. Međunarodnopravni okvir prava djeteta na sudjelovanje	3
3.1. Konvencija o pravima djeteta i Opći komentar br. 12.....	3
3.1.1. Članak 12. Konvencije - djetetovo pravo na izražavanje mišljenja i njegova valorizacija.....	4
3.1.2. Oblici ostvarivanja djetetovog prava na sudjelovanje.....	6
3.1.3. Metodologija provedbe članka 12.	8
3.1.4. Ostale odredbe koje razrađuju pravo djeteta na sudjelovanje.....	9
3.2. Europska konvencija o ostvarivanju dječjih prava.....	10
3.2.1. Zajamčena postupovna prava djeteta	11
3.3. Smjernice Odbora ministara Vijeća Europe o pravosuđu prilagođenom djeci (2010.).....	14
4. Pravo djeteta na sudjelovanje pod okriljem Europske unije.....	19
4.1. Povelja o temeljnim pravima Europske unije.....	19
5. Hrvatsko pravo.....	21
5.1. Ustav Republike Hrvatske	21
5.2. Obiteljski zakon	22
5.3. Pravilnik o načinu pribavljanja mišljenja djeteta.....	24
6. Sudska praksa	25
6.1. Analiza presude ESLJP – C. protiv Hrvatske.....	25
7. Zaključak	27

SAŽETAK

Rad se bavi pravom djeteta na sudjelovanje u postupcima koji ga se tiču. Analiziranjem ključnih međunarodnih dokumenata, prava Europske unije, izvora domaćeg zakonodavstva te prakse Europskog suda za ljudska prava, naglašava se važnost ostvarivanja dječje participacije u postupcima u kojima se odlučuje o njihovim pravima i interesima. Opći komentar br. 12 Odbora za prava djeteta naglašava kako se radi o djetetovom pravu, a ne i o obvezi na sudjelovanje u postupku iznošenjem vlastitog mišljenja. Sukladno tome, djetetu bi se trebalo omogućiti da slobodno izrazi želju za saslušanjem te izabere hoće li u postupku sudjelovati na posredan ili neposredan način. Navedenim postupanjem, dijete postaje vidljivo u postupku koji kreira njegovu budućnost. Djetetovo mišljenje neće biti jedini faktor u donošenju odluke suda, ali bi ga svakako trebalo uzeti u obzir, u skladu s njegovom dobi i zrelosti. Iako je pravo djeteta na sudjelovanje detaljno regulirano propisima koji su dio našeg pravnog poretka, ono se u praksi suočava s raznim preprekama.

SUMMARY

The main focus of this thesis is the child's right to participate in procedures that are related to him/her. By analyzing key international documents, European Union law, sources of domestic legislation and the practice of the European Court of Human Rights, it can be noticed the importance of achieving children's participation in procedures where their rights and interests are decided. General comment no. 12 of the Committee on the Rights of the Child emphasizes that it is child's right, and not the obligation to participate in the proceedings by expressing his/her opinion. Accordingly, the child should be allowed to freely express his/her desire to be heard and choose whether he/she will participate in the procedure in an indirect or direct way. In that way the child becomes visible in the proces that creates his future. Child's opinion will not be the only factor in the process of making a court decision, but it should certainly be taken in consideration in accordance eith his/her age and maturity. Although the child's right to participate is regulated in detail by regulations that are part of our legal system, in practice it faces various obstacles.

1. Uvod

Sudjelovanje djeteta u obiteljskim sudskim postupcima predstavlja važan aspekt zaštite prava djeteta. Sukladno tome, nacionalna zakonodavstva kao i razni međunarodni ugovori predviđaju sveobuhvatni pravni okvir s ciljem afirmacije pravnog subjektiviteta djeteta, omogućujući mu što aktivnije sudjelovanje i autonomno donošenje odluka u postupcima koji ga se tiču.

Prava djece često se sistematiziraju prema modelu "3P" koji uključuje prava na sudjelovanje (*participation*), zaštitu (*protection*) i osiguranje (*provision*). Ova tri aspekta pružaju nam pravni okvir za tumačenje i primjenu prava djeteta sukladno međunarodnim standardima, osobito Konvencijom o pravima djeteta Ujedinjenih naroda¹ (u daljnjem tekstu: Konvencija).

Djeca nemaju potpunu autonomiju kao odrasli, ali su, s druge strane, subjekti prava potrebni posebne zaštite. Odrasli nerijetko zanemaruju viđenja i potrebe djece. Gledaju ih isključivo kao predmet zaštite, a ne kao pravne subjekte, stoga je potrebno naglasiti važnost njihova postojanja te ih učiniti vidljivima u postupcima koji se njih tiču.

Zbog prirodne ovisnosti djeteta o odraslima, njegove ugroženosti, nesposobnosti samostalno brinuti o sebi i svojim pravima², sustav poseban naglasak stavlja upravo na njihova prava i zaštitu. Unatoč tome što nisu punoljetni, pravo na sudjelovanje trebalo bi im omogućiti izražavanje vlastitog mišljenja o svim pitanjima koja se na njih odnose. Tako priznata prava omogućuju da se glas djeteta u sudskom postupku čuje te uvaži sukladno njegovoj dobi i zrelosti.

U ovom će se radu izložiti važnost prava djeteta na sudjelovanje u obiteljskim sudskim postupcima, primjenom analize međunarodnih ugovora, akata Europske unije, domaćih propisa koji uređuju navedeno pravo kao i relevantne sudske prakse.

2. Pojmovno određenje prava djeteta na sudjelovanje

Djeca, kao jedna od najosjetljivijih skupina, do kraja 20. stoljeća tretirana su kao uzgredni objekti sve dok im nije priznat pravni subjektivitet. Zbog svoje ovisnosti i ranjivosti

---

¹ Konvencija o pravima djeteta, Službeni list SFRJ, br. 15/1990, Narodne novine - Međunarodni ugovori, br. 12/93, 20/97.

² Hrabar, D.; Hlača, N.; Jakovac-Lozić, D.; Korać Graovac, A.; Majstorović, I.; Čulo Margaletić, A.; Šimović, I. Obiteljsko pravo, Narodne novine, 2021., str. 195-196.

bili su viđeni, međutim ne i saslušani članovi društva. Tijekom povijesno-pravnog razvoja, pravni odnos između roditelja i djece evoluirao je od neograničene očinske vlasti, preko roditeljske vlasti (kraj 19. stoljeća), do uspostave roditeljskih prava i prava djeteta (20. stoljeće).³ Navedeni iskorak u razvoju prava posljedica je usvajanja Konvencije, koja u čl. 18. st. 1. od država potpisnica zahtijeva da učine „ sve što je u njihovoj moći kako bi osigurale priznanje načela o zajedničkoj odgovornosti obaju roditelja za odgoj i razvoj djeteta“.⁴ Javlja se potreba probitka najboljeg interesa djeteta te se razvija čitav spektar prava koji naglašava njihovu važnost u društvu. Stoga, prava djece možemo svrstati u specijaliziranu skupinu ljudskih prava.

Konvencija propisuje četiri prava koja se dodjeljuju djetetu: prava preživljavanja, zaštitna prava, razvojna prava i prava sudjelovanja. Prvi je međunarodni ugovor koji na globalnoj razini izrijeком priznaje djetetu pravo na slobodno izražavanje svojih stavova u svim stvarima koje se odnose na njega, što je kasnije postalo poznato kao "pravo djeteta na sudjelovanje" (*participation right*).⁵

Participacija nije samo događaj već kontinuirani proces u kojem djeca kroz dijalog s odraslima iskazuju svoje misli, želje i potrebe te na taj način postaju aktivni sudionici u donošenju odluka vezanih uz njih same. Nasuprot procesnog prava djeteta da izražavanjem svojeg mišljenja sudjeluje u postupku, stoji dužnost pravosudnih tijela, da djetetovo mišljenje uvažuje u skladu s njegovom dobi i zrelosti.

Kada govorimo o kompetenciji djeteta za sudjelovanje razmatramo pitanje: u kojoj se mjeri izraženo mišljenje djeteta uzima u obzir? Stajalište jednih je da djecu i mlade treba saslušati neovisno o njihovoj dobi, budući da pravedno društvo uvažava stavove svih dobnih skupina svojih građana.⁶ Dok drugi smatraju da dob djeteta ima značajnu ulogu u samoj ocjeni djetetova mišljenja. Djeca već od najranije faze razvoja imaju sposobnost artikuliranja svojih osjećaja, želja, sklonosti, namjera. Izražavanje mišljenja nije uvijek ograničeno samo na

---

³ Roditeljska skrb, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/roditeljska-skrb> (2.9.2024.)

⁴ Korać Graovac, A., *Od zajedničkog do samostalnog ostvarivanja roditeljske skrbi i natrag – kako zaštititi prava djece i roditelja*, u: Godišnjak Akademije pravnih znanosti Hrvatske, vol. VIII, Posebni broj/2017., str. 51.

⁵ Korać Graovac, A., *Pravo djeteta da bude saslušano - Opći komentar br. 12 Odbora za prava djeteta* (2009.), u: Filipović, G.; Osmak Franjić, D. (ur.), *Dijete u pravosudnom postupku - Primjena Europske konvencije o ostvarivanju dječjih prava - Zbornik priopćenja sa stručnih skupova pravobraniteljice za djecu*, Zagreb, 2012., str. 118.

⁶ Ward i Hearn, 2010., u : Koler-Trbović N. i sur.,: „Participacija djece u Dječjim vijećima u Hrvatskoj“ : https://www.savez-dnd.hr/wp-content/uploads/2018/08/Final_participacija_djece_u_djecjim_vijecima_izvjesce.pdf (10.lipnja.2024.), str. 10.

verbalno izlaganje, djeca to vrlo često čine govorom tijela, igrom, izrazom lica i sl. Međutim, mlađa djece će uvelike biti ograničena na njihovu neposrednu okolinu. Dok će se odrastanjem spektar pitanja i njihova intelektualna sposobnost shvaćanja situacija koja se na njih odnose povećavati (Lansdown 2011).

3. Međunarodnopravni okvir prava djeteta na sudjelovanje

Članak 134. Ustava Republike Hrvatske⁷ (u daljnjem tekstu: Ustav) definira međunarodne ugovore te njihovu poziciju u hijerarhiji unutarnjih pravnih izvora: „Međunarodni ugovori, koji su sklopljeni i potvrđeni u skladu s Ustavom i objavljeni, a koji su na snazi, čine dio unutarnjeg pravnog poretka Republike Hrvatske, a po pravnoj su snazi iznad zakona. Njihove se odredbe mogu mijenjati ili ukidati samo uz uvjete i na način koji su u njima utvrđeni, ili suglasno općim pravilima međunarodnog prava.“⁸ Sklapa ih predsjednik države, predsjednik vlade ili izaslanik. Nakon sklapanja potvrđuje ih Sabor kako bi se naposljetku objavili u Narodnim novinama i postali dostupni svim građanima.

Međunarodni ugovori poznati su pod nazivima kao što su konvencije, povelje, paktovi, ugovori ili sporazumi. Kada govorimo o zaštiti prava djece međunarodne ugovore možemo podijeliti u dvije skupine. Prvu čine ugovori koji na generalnoj razini štite ljudska prava pa se tako primjenjuju i na djecu. Dok drugu skupinu čine ugovori koji isključivo štite prava djece kao posebno ranjive skupine ljudi.

Pravo djeteta na sudjelovanje danas je općeprihvaćeni standard međunarodne zajednice uređen upravo međunarodnim ugovorima čije će odredbe u nastavku biti detaljnije izložene, a to su:

- Konvencija o pravima djeteta (1989.)
- Europska konvencija o ostvarivanju dječjih prava (1996.)
- Smjernice Odbora ministara Vijeća Europe o pravosuđu prilagođenom djeci (2010.)

3.1. Konvencija o pravima djeteta i Opći komentar br. 12

Prava djece prvenstveno su uređena na međunarodnoj razini, brojnim međunarodnim dokumentima od kojih je najznačajniji Konvencija Ujedinjenih naroda o pravima djeteta.

---

⁷ Ustav Republike Hrvatske, Narodne novine, br. 56/90, 135/97, 08/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 05/14

⁸ Čl. 134. Ustava

Konvenciji je prethodila Deklaracija o pravima djeteta iz 1959. godine. Velika važnost Konvencije očituje se u tome što su je ratificirale gotovo sve države svijeta, stoga možemo govoriti o univerzalnoj primjeni. Ona nije popraćena obrazloženjem već je Odbor za prava djeteta⁹ (u daljnjem tekstu: Odbor) izdao Opći komentar br. 12 (u daljnjem tekstu: Komentar), Pravo djeteta da bude saslušano, 2009. godine. Kada govorimo o polju primjene same Konvencije, ona se odnosi na osobe mlađe od osamnaest godina, osim u slučaju da je punoljetnost u pojedinoj državi potpisnici drugačije propisana.

Konvencija počiva na četiri načela, od kojih su neka ujedno i prava djece. Radi se o načelu najboljeg interesa djeteta (čl. 3. Konvencije) i načelu zabrane diskriminacije (čl. 2. Konvencije). Preostala dva prava koja su ujedno postala i načela su: pravo djeteta na izražavanje mišljenja o stvarima koje ga se tiču (čl. 12. Konvencije) i pravo djeteta na život, opstanak i razvoj (čl. 6. Konvencije).¹⁰

3.1.1. Članak 12. Konvencije - djetetovo pravo na izražavanje mišljenja i njegova valorizacija

Člankom 12. Konvencije utvrđuje se pravo djeteta, koje je sposobno oblikovati svoje stajalište o pitanjima koja utječu na njega da slobodno izrazi svoje mišljenje o istima. S druge strane, tim stajalištima se daje dužna težina u skladu s dobi i zrelošću djeteta. Država treba omogućiti djetetu da bude saslušano u svim sudskim i upravnim postupcima koji na njega utječu, bilo izravno, bilo putem zastupnika ili odgovarajućeg tijela, sukladno procesnim pravilima nacionalnog prava.

Posebna obveza države da poduzme sve mjere kako bi u potpunosti provela pravo sudjelovanja djeteta očituje se u izrazu iz čl. 12. st. 1. da će država „osigurati“ pravo djeteta da slobodno izražava svoja stajališta. Državama strankama se ne ostavlja nikakav prostor za diskreciju već su u strogoj obvezi pružanja navedenog prava djetetu. Međutim, od velike je važnosti naglasiti da je riječ o pravu djeteta, a ne i o dužnosti da izrazi svoje mišljenje o stvarima koje utječu na njega. Dakle, dijete ima pravo bez pritiska, slobodno izraziti svoje stavove, međutim može odabrati i ne iskoristiti to isto pravo.

---

⁹ Odbor za prava djeteta ustanovljen je čl. 43. Konvencije te predstavlja tijelo koje čini osamnaest nezavisnih stručnjaka. Sastaje se jednom godišnje, a svoja izvješća o radu upućuje svake dvije godine Općoj skupštini preko Gospodarskoga i Socijalnog vijeća. Države članice Konvencije dužne su mu periodično podnositi izvješća o primjeni Konvencije.

¹⁰ Hrabar, D., *Postmoderno doba kao predvorje negacije dječjih prava*, Zbornik radova Pravog fakulteta u Splitu, vol. 57, 2020., br. 3, str. 660.

Podijeljena su stajališta o tome jesu li pravo djeteta da izrazi svoje mišljenje u postupku iz članka 12. Konvencije i najbolji interesi djeteta u smislu članka 3. iste Konvencije komplementarni ili proturječni.¹¹ Najbolji je interes djeteta pravo djeteta da su njegovi interesi najvažniji na način da se procjenjuju i uzimaju u obzir tijekom svih aktivnosti koje ga se tiču. Odluke koje se donose u djetetovom najboljem interesu trebaju se donositi uzimanjem u obzir niza čimbenika koji se odnose na okolnosti u kojima se dijete nalazi, pri čemu prioritet imaju djetetova sigurnost i dobrobit.¹² U pojedinim slučajevima najbolji interes djeteta jest samo poticanje na sudjelovanje i izražavanje vlastitog stajališta, međutim to ponekad može dovesti i do štetnih posljedica za dijete. Prvenstveno kada govorimo o situacijama u kojima je dijete bilo žrtva kaznenog djela, seksualnog zlostavljanja, nasilja ili drugih oblika zlostavljanja. Svaki oblik komunikacije vezan uz taj događaj za dijete može predstavljati sekundarnu viktimizaciju, odnosno ponovno proživljavanje već dovoljno traumatičnog iskustva.

Izraz naveden u čl. 12. st.1. Konvencije „sposobnost formirati svoja stajališta“ ne bi se trebao shvatiti kao ograničenje. Štoviše, obveza je države krenuti s pretpostavkom da dijete ima sposobnost formirati svoje stavove. Pravosudna tijela u najvećoj mogućoj mjeri trebaju procijeniti sposobnost djeteta da formira autonomno mišljenje. Nije na djetetu teret dokazivanja svojih sposobnosti. Dijete može formirati stavove od najmlađe dobi, čak i kada ih možda ne može izraziti verbalno. Stoga provedba čl. 12. zahtijeva priznavanje neverbalne komunikacije kojom dijete isto tako može iskazati svoje stajalište. Navedeno uključuje igru, govor tijela, izraze lica te crtanje i slikanje. Države su također, u obvezi bez ikakvog marginaliziranja i diskriminacije osigurati provedbu navedenog prava djeci s poteškoćama u razvoju, uzimanjem u obzir svaki oblik komunikacije koja će im olakšati sudjelovanje u postupku.¹³

Odbor naglašava da se člankom 12. ne nameće dobna granica pravu djeteta da izrazi svoje stajalište. Klauzula da se stavovima djeteta mora „dati dužna težina u skladu s dobi i zrelošću djeteta“ tiče se sposobnosti djeteta. Određene države u svojim obiteljskim zakonodavstvima propisuju dob djeteta od koje će dijete moći izraziti svoje stavove kako bi ostvarilo svoja prava (npr. Austrija, Belgija, Njemačka, Portugal). Međutim, hrvatsko zakonodavstvo ne postavlja nikakve striktno dobne granice priznavanja tog prava djetetu jer je

---

¹¹ Knol Radoja, K., *Pravo na saslušanje i izražavanje mišljenja u posebnim ovršnim postupcima radi predaje djeteta i ostvarivanja osobnih odnosa s djetetom*, Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, vol. 42, 2021., br. 1, str. 170.

¹² Odbor za prava djeteta, Opći komentar br. 14 (2013.) o pravu djeteta da njegovi ili njeni najbolji interesi moraju imati prednost (čl. 3. st. 1.), usvojio je Odbor na svom šezdeset i drugom zasjedanju (14. siječnja – 1. veljače 2013.).

¹³ Toč. 23. Općeg komentara br. 12

razvidno da sama biološka dob ne može biti ravnomjerna razini razumijevanja djeteta. Zrelost je teško definirati. Ona uvelike ovisi o iskustvu, okolini, informacijama, očekivanjima, razini podrške koja doprinose razvoju djetetovih sposobnosti formiranja pogleda. Stoga, se sposobnost djeteta mora procjenjivati individualno, od slučaja do slučaja.

Osnovni je uvjet da dijete mora biti saslušano ako predmet o kojem se raspravlja utječe na njega. Otvorena radna skupina koju je osnovala Komisija za ljudska prava, koja je sastavila tekst Konvencije, odbila je prijedlog za definiranje pitanja popisom kojim se ograničava razmatranje stajališta djeteta ili djece. Suprotno tome, odlučeno je da se pravo djeteta na saslušanje odnosi na "sva pitanja koja utječu na dijete".¹⁴ Dakle, radna skupina smatra kako ne bi trebao postojati nikakav popis situacija koji će uvjetovati saslušanje djeteta, već ga se treba saslušati u svim situacijama koje ga se tiču. Odbor izražava zabrinutost jer se djeci često uskraćuje pravo na izražavanje mišljenja, bez obzira na njihovu sposobnost da to učine. Praksa pokazuje da široko tumačenje pridonosi uključivanju djece u društvene procese. Stavovi koje dijete iznosi mogu pridonijeti kvaliteti donošenja odluka, politika, pripremi zakona i mjera kao i njihovoj evaluaciji.

Sudski i upravni postupak sredstva su koja pravnim subjektima omogućavaju zaštitu njihovih subjektivnih prava. Konvencija u čl. 12. st. 2. posebno naglašava važnost postupovnih prava koja djetetu pripadaju u postupku pred sudom ili upravnim tijelima. Navedena djetetova prava uzimaju se vrlo široko, prvenstveno kada govorimo o raznovrsnosti postupaka (građanskog, upravnog, kaznenog) u kojima se pravo ostvaruje. Neki od primjera postupaka su: sporovi razvoda braka, promjene imena, odluke o tome s kim će dijete živjeti, imigracije, isto tako i kada se radi o odlukama vezanim uz zdravlje, školstvo, zapošljavanje, maloljetničko sudovanje...¹⁵ Pravo na saslušanje primjenjuje se i na postupke u kojima samo dijete formalno započinje postupak (tužbom, prijedlogom i sl.).¹⁶

3.1.2. Oblici ostvarivanja djetetovog prava na sudjelovanje

Možemo govoriti o dva oblika sudjelovanja djeteta u postupku i izražavanja njegova mišljenja. Dijete može izraziti svoje mišljenje pred sudom (izravan način), ili pak sud može ovlastiti specijalizirane osobe (tijela) pred kojima će dijete izraziti svoje mišljenje (neizravan

---

¹⁴ Toč. 27. Općeg komentara br. 12

¹⁵ Toč. 32. Općeg komentara br. 12

¹⁶ Toč. 33. Općeg komentara br. 12

način, manje formalna metoda).¹⁷ Hrvatsko zakonodavstvo, kao i većina europskih, omogućava ostvarenje prava na oba načina. Navedeno pridonosi kvaliteti postupka jer dijete ne može učinkovito ostvariti svoje pravo ako je okolina za njega zastrašujuća, neprijateljska ili mu stvara nelagodu. Stoga mu se omogućava izražavanje mišljenja na njemu najprikladniji mogući način. Međutim, Odbor preporučuje da kada je to god moguće, dijete bude izravno saslušano u svim postupcima. Dijete mogu zastupati roditelj(i), odvjetnik ili druga osoba, međutim treba se uzeti u obzir mogući sukob interesa koji vrlo često postoji između djeteta i njegovih najočitijih zastupnika. Mora postojati svijest o isključivom zastupanju interesa djece, a ne i interesa drugih tijela, ustanova ili osoba. Komentar također ističe, kako se usmjeravanje zastupnika mora smanjivati kako dijete postaje zrelije, jer samim time stječe veću odgovornost pri ostvarivanju svojih prava.¹⁸

Kako bi se djetetovo pravo na sudjelovanje ostvarilo što kvalitetnije, važno je osigurati odgovarajuće osposobljeno osoblje, dizajn sudnica, odvojene čekaonice, poseban način pružanja informacija prilagođenih djeci i sl. Sudac bi trebao biti educiran za razgovor s maloljetnim djetetom kako bi mu olakšao već nespecifičnu situaciju u kojoj se dijete našlo. Razgovor ne bi trebao biti formalan već prilagođen djetetovoj dobi i zrelosti. Dijete se ne upozorava na dužnost kazivanja istine, kako je to uobičajeno u sudskom postupku. Njegov se iskaz samo unosi u zapisnik te se roditelji upozoravaju da se dijete nakon razgovora ne ispituje o danom iskazu. Naša realnost je takva da suci vrlo često nisu dovoljno educirani za komunikaciju s djecom (posebice kada se radi o djeci s poteškoćama), stoga je vrlo važno da države ugovornice rade na edukaciji i usavršavanju sudaca u pogledu komunikacije s djecom u postupku. Prostor u kojemu se odvija razgovor trebao bi biti lijep, ugodan i prikladan, a nikako formalan i strog.¹⁹

Pozitivna strana posrednog saslušanja je ta što se ono odvija pod vodstvom stručnjaka, koji su specijalizirani za provođenje komunikacije s djecom. Ono je moguće provesti i putem roditelja, koji najbolje poznaju svoju djecu i u čijem bi se okruženju djeca trebala osjećati sigurno i ugodno. Međutim, zastupnici moraju voditi računa da pravilno prenesu volju djeteta te da isključivo zastupaju interese istih. Psiholozi i psihijatri koje sud angažira u obiteljskim

---

¹⁷ Aras Kramar, S., *Postupovna sposobnost djece u obiteljskim statusnim izvanparničnim stvarima*, Zbornik radova povodom 20. godišnjice Konvencije o pravima djeteta, Pravnik, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, vol. 43, 2009., br. 3, str. 193-217.

¹⁸ Toč. 84. Općeg komentara br. 12

¹⁹ Seršić- Gržetić, V., *Način informiranja djece i izražavanja njihova mišljenja u sudskim postupcima*, u: Aktualnosti hrvatskog zakonodavstva i pravne prakse: građansko, trgovačko, radno i procesno pravo u praksi: godišnjak 2011.; str. 731.

postupcima navode kako postoje vrlo manipulativni roditelji, koji neće prezati ni od nezakonitih postupanja samo kako bi za sebe ishodili povoljnu odluku. Neki od primjera manipulacije koje navode su: obezvrjeđivanje drugog roditelja, lažno optuživanje za zlostavljanje, sustavno otuđenje djeteta od drugog roditelja i sl.²⁰ Stoga je od velike važnosti određenim aktom propisati način postupanja zastupnika.

3.1.3. Metodologija provedbe članka 12.

Odbor u Komentaru opisuje pet faza koje se moraju provesti kako bi se učinkovito ostvarilo pravo navedeno u čl. 12. Konvencije. Prvi korak uključuje temeljitu pripremu koja obuhvaća nekoliko ključnih elemenata. Prvo, potrebno je informirati dijete o njegovom pravu da bude saslušano u svim pitanjima koja ga se tiču. Zatim se djetetu mora pružiti mogućnost odlučivanja hoće li izraziti svoje mišljenje neposredno ili putem zastupnika. Također, važno je upoznati dijete s potencijalnim utjecajem njegovog izraženog mišljenja na konačnu odluku.²¹ Ova priprema osigurava da dijete bude potpuno svjesno svojih prava i mogućnosti te da razumije kako njegovo mišljenje može utjecati na ishod postupka.

Drugi korak uključuje saslušanje, koje treba biti organizirano u prijateljskom i ugodnom okruženju prilagođenom djetetu. Osoba koja provodi saslušanje mora pristupiti zadatku s velikom pažnjom i razumijevanjem. U skladu sa specifičnim okolnostima i vrstom postupka, dijete može saslušati sudac, stručnjak poput dječjeg psihologa, psihijatra, socijalnog radnika ili učitelja.²² Ključno je osigurati da saslušanje ne bude ograničeno na odgovaranje na postavljena pitanja, već da se potiče neformalni razgovor.²³

Treći korak je procjena koja se provodi individualizirano i prilagođeno svakom djetetu. Vrlo je važno da procjenu provodi za to kompetentna i educirana osoba kao što je dječji psiholog. Ako se utvrdi da dijete može razumno i neovisno formirati svoja mišljenja, donositelj odluka treba uzeti ta mišljenja u obzir kao značajan faktor pri donošenju odluke.²⁴

Četvrti korak mora osigurati da donositelj odluka pruži djetetu povratnu informaciju o donesenoj odluci i o utjecaju djetetovog mišljenja na tu odluku. Odbor naglašava da informacija te prirode može navesti dijete na pokretanje odgovarajućeg postupka povodom

---

²⁰ Seršić- Gržetić, V., op.cit., bilj. 20., str. 733.

²¹ Toč. 41. Općeg komentara br. 12

²² Toč. 42. Općeg komentara br. 12

²³ Toč. 43. Općeg komentara br. 12

²⁴ Toč. 44. Općeg komentara br. 12

pravnih lijekova.²⁵ Iako Odbor ne precizira način na koji se informacija treba prenijeti, sudac rijetko to čini osobno. Umjesto toga, informacija se može prenijeti posredno, preko djetetovog zastupnika ili treće osobe koju sudac zaduži ako je dijete bilo neposredno saslušano.

I konačno, peti korak otvara djetetu pristup postupcima žalbi i pritužbi kojima se osiguravaju pravni lijekovi u slučaju kršenja tog prava. Postupak ulaganja pravnog lijeka mora biti organiziran tako da dijete ne trpi nikakve posljedice u obliku kažnjavanja ili nasilja.²⁶ Prema mišljenju Korać Graovac, Odbor za prava djeteta ovim je zahtjevom otvorio niz složenih pravnih pitanja. U postojećim postupovnim sustavima, da bi netko mogao uložiti pravni lijek, mora biti stranka ili umješac u postupku, što važi i za dijete. Prema trenutnim postupovnim odredbama, ostaje nejasno kada dijete koje samo daje svoje mišljenje postaje nositelj prava na pravne lijekove, tko ga i kako može ili treba zastupati te može li netko drugi za dijete podnijeti pravni lijek. Nastavno, naglašava da postoje brojne dileme koje treba razjasniti kako bi se ovaj zahtjev primijenio u domaćem i usporednim pravnim sustavima.²⁷

3.1.4. Ostale odredbe koje razrađuju pravo djeteta na sudjelovanje

Punom ostvarenju prava na sudjelovanje djeteta u sudskim postupcima uz već izloženi čl. 12. Konvencije također pridonose članci 13. i 17 iste Konvencije. Vrlo često se pravo na slobodu izražavanja iz čl. 13. Konvencije miješa sa pravom izražavanja stavova djeteta posebno o pitanjima koja ga se tiču. Naime, iako vrlo povezani i nadopunjujući članci, ipak razrađuju različita prava. Sloboda izražavanja odnosi se na pravo na držanje i izražavanje mišljenja te na traženje i primanje informacija putem bilo kojeg medija.²⁸ Državama strankama nameće se obveza zaštite prava na pristup sredstvima komunikacije i javnog dijaloga, dok se s druge strane trebaju suzdržati od ograničavanja prava na izražavanje mišljenja. Međutim, pravo na slobodu izražavanja može biti podvrgnuto ograničenjima koja su predviđena zakonom, opravdana i nužna. Navedeno pravo podliježe ograničenjima radi zaštite prava i ugleda drugih, zaštite nacionalne sigurnosti ili javnog poretka, javnog zdravlja ili morala.

Učinkovitim ostvarivanju prava na izražavanje stavova uvelike pridonosi čl. 17. Konvencije koji govori o ostvarivanju prava djeteta na informiranje. Države članice priznaju značajnu ulogu sredstava javnog informiranja i omogućavaju pristup djeteta informacijama i materijalima iz različitih nacionalnih i međunarodnih izvora posebno onih kojima je cilj

---

²⁵ Toč. 45. Općeg komentara br. 12

²⁶ Toč. 47. Općeg komentara br. 12

²⁷ Korać Graovac A., op.cit., bilj. 5., str. 124

²⁸ Toč. 81. Općeg komentara br. 12

unapređenje njegova socijalnoga, duhovnoga, moralnog dobra i fizičkog i mentalnog zdravlja.²⁹ Djeci je potreban izvor informacija koji će potaknuti njihovu svijest o važnosti izražavanja njihova mišljenja, približiti im njihova prava te potaknuti na aktivno sudjelovanje u realizaciji istih.

Zaključno, za učinkovitu, etičku i smislenu provedbu članaka Konvencije koji reguliraju participaciju djeteta u sudskim postupcima potrebno je ispuniti nekoliko ključnih zahtjeva. Prvo, svi procesi u kojima se dijete saslušava moraju biti transparentni i informativni. Djetetovo sudjelovanje mora biti isključivo dobrovoljno, djeca ne bi smjela biti prisiljena iznositi svoje stavove te ih treba informirati da mogu odustati u bilo kojoj fazi postupka. Osim toga, prema stavovima djece treba se odnositi s poštovanjem, razumijevanjem i empatijom, imajući na umu da se radi o osjetljivoj skupini na koju postupak može imati traumatične posljedice. Pitanja o kojima djeca imaju pravo izraziti mišljenje moraju biti relevantna i značajna za njihov život. Način ispitivanja i okruženje treba prilagoditi dječjim kapacitetima kako bi se osigurao što ugodniji proces. Cijelom se postupku mora pristupiti s velikom odgovornošću i ozbiljnošću. Sudionici u postupku trebaju imati odgovarajuću naobrazbu, sklonosti i kompetencije koje im omogućuju učinkovitu, sigurnu i nediskriminirajuću komunikaciju s djecom. Sve navedeno trebalo bi ukloniti pravne, političke, kulturne, socijalne i gospodarske prepreke koje trenutno onemogućavaju djeci da postanu vidljiva i aktivna u postupcima koji se njih tiču.

3.2. Europska konvencija o ostvarivanju dječjih prava

Europsku konvenciju o ostvarivanju dječjih prava (u daljnjem tekstu: Europska konvencija)³⁰ dokument je Vijeća Europe sastavljen u Strasbourgu 25. siječnja 1996. u izvorniku na francuskom i engleskom jeziku. Republika Hrvatska kao članica Vijeća Europe potpisala je Europsku konvenciju 8. ožujka 1999., a ratificirala ju je 4. veljače 2010. godine.

Temelj za njezino donošenje nalazimo u određenim člancima Konvencije o pravima djeteta. Prvenstveno kada govorimo o čl. 41. Konvencije, kojim se države članice potiče na daljnje sklapanje međunarodnih ugovora, kojima će se već postojeća prava djeteta urediti još detaljnije i kvalitetnije.³¹ Relevantan je također, čl. 4. koji stvara obvezu državama članicama da putem sredstava koji su im na raspolaganju (zakonodavnih, upravnih) omoguće primjenu

---

²⁹ Čl. 13. st. 2. Konvencije o pravima djeteta

³⁰ Europska konvencija o ostvarivanju dječjih prava, Narodne novine – Međunarodni ugovori, br. 1/10, 3/10

³¹ Hrabar, D., *Europska konvencija o ostvarivanju dječjih prava - Poseban zastupnik djeteta*, u: Filipović, G.; Osmak Franjić, D. (ur.) *Dijete u pravosudnom postupku - Primjena Europske konvencije o ostvarivanju dječjih prava.*, Zbornik priopćenja sa stručnih skupova pravobraniteljice za djecu, Zagreb, 2012., str. 104.

prava zajamčenih Konvencijom. U konačnici, vrlo važan, gore detaljno izložen čl. 12. djetetu garantira pravo na izražavanje vlastitog mišljenja.

Europska se konvencija odnosi striktno na obiteljskopravne predmete pred sudovima i upravnim tijelima, koja uključuju djecu mlađu od osamnaest godina. Sukladno čl. 1. st. 3. Europske konvencije države pri potpisivanju odnosno ratifikaciji moraju odrediti koje su to kategorije obiteljskih predmeta. Republika Hrvatska prilikom potpisivanja dala je izjavu da će se Konvencija primjenjivati na pet različitih kategorija. Navedeno obuhvaća: postupak odlučivanja o roditeljskoj skrbi tijekom razvoda braka roditelja, postupak ostvarivanja roditeljske skrbi, mjere za zaštitu osobnih prava i interesa djeteta, postupak posvojenja i postupak skrbništva za maloljetne osobe.³²

3.2.1. Zajamčena postupovna prava djeteta

Glavno obilježje ove Konvencije je uvođenje novog pravnog područja specifičnih prava djece, koja se odnose na postupovna prava. Ova prava imaju posebnu postupovnu narav jer se primjenjuju unutar sudskih postupaka, iako ne predstavljaju procesna prava u najstriktnijem pravnom smislu. Njihova jedinstvena karakteristika leži u tome što omogućuju djeci sudjelovanje u postupcima koji se odnose na njih, osiguravajući im određene proceduralne zaštite, čime se dodatno afirmira njihova pravna osobnost i zaštita interesa u obiteljskopравnim sporovima.

Članak 3. Europske konvencije dodjeljuje djetetu, za koje se prema unutarnjem pravu smatra da ima dovoljnu sposobnost razumijevanja, tri prava koja će moći zahtijevati pred sudbenim tijelom u postupku koji ga se tiče. Prvo je pravo na dobivanje svih odgovarajućih informacija. Odgovarajuće informacije obuhvaćaju pravni status djeteta u okviru tekućeg postupka te ga informiraju o uvjetima i okruženjima koja ga očekuju u novoj životnoj situaciji.³³ Ovlaštenik za davanje takvih informacija je sud ili djetetov zastupnik, odnosno odvjetnik. Promjena okruženja i nove osobe u životu djeteta vrlo često mogu biti izvor stresa, stoga informacije moraju biti prilagođene djetetovoj dobi i zrelosti kako bi se izbjeglo narušavanje njegovog psihičkog i emocionalnog stanja. Za pružanje takvih informacija nužno je posjedovanje specifičnih znanja, vještina komunikacije, senzibiliteta kako bi se najprije uspostavio odnos povjerenja s djetetom u konačnici i zaštitila njegova prava.

---

³² Hrabar, D., op.cit., bilj. 33., str. 104-105.

³³ Hrabar, D., op.cit., bilj. 33., str. 107.

Drugo pravo djeteta je pravo na dobivanje savjeta, konzultiranje i izražavanje vlastitog mišljenja. Međutim, ostvarivanje ovog prava može otvoriti prostor za manipulaciju djetetom, budući da djeca mogu biti vrlo povodljiva, a njihova volja može biti oblikovana i usmjerena na različite načine, ovisno o tome tko, kada i kako im pruži savjet. Sud će u odgovarajućim slučajevima savjetovati dijete osobno, uz isključenje javnosti ako je potrebno, neposredno ili posredstvom drugih osoba ili tijela, na način prilagođen njegovoj sposobnosti razumijevanja, osim ako to ne bi bilo u očitoj suprotnosti s najboljim interesima djeteta.³⁴ Ovakva praksa dodjeljuje sudu oficijelnu ovlast upravljanja postupkom, što mu omogućuje prikupljanje relevantnog procesnog materijala.³⁵ Iako sud zadržava neutralnost u postupku, savjetovanjem djeteta naglašava važnost zaštite ove osjetljive skupine pravnih subjekata. Savjetovanje djeteta treba biti pažljivo kontrolirano, kao i sve druge neformalne odluke donesene u najboljem interesu djeteta, sukladno članku 3. Konvencije. Pravom na izražavanje vlastitog mišljenja u postupku koji ga se tiče, dijete postaje aktivni sudionik društvenih odnosa, a ne samo pasivni objekt. Time se dijete postavlja u središte postupka u kojem se odlučuje o njegovim pravima, čak i ako formalno nije stranka u postupku.

Posljednje, treće pravo istog članka jest pravo djeteta na obavijest o mogućim posljedicama prihvatanja njegovog iznesenog mišljenja te svake druge odluke. Ovim pravom uspostavlja se uzročno-posljedična veza između djetetovog mišljenja i krajnjeg ishoda postupka. Time se djetetovu mišljenju pridaje određena težina, čime ono dobiva značajniju ulogu u oblikovanju vlastite budućnosti. Ovo pravo omogućuje djetetu da bolje razumije kako njegovo mišljenje može utjecati na odluke koje se donose u postupku. Na taj način dijete postaje svjesno posljedica svojih stavova i izraženih mišljenja, što ga potiče na odgovornije sudjelovanje u postupku. Osim toga, osiguravanjem da dijete bude informirano o mogućim ishodima, stvara se transparentniji i pravedniji postupak koji uvažava djetetovu perspektivu.

Razlog zašto nam je Europska konvencija toliko važna jest taj da ona svojim stupanjem na snagu uvelike mijenja i osnažuje procesni položaj djeteta. Naime, uz prava djeteta koja im jamči Obiteljski zakon³⁶ (u daljnjem tekstu: ObZ) kao što su pravo na izražavanje mišljenja i dobivanje informacija, pravo na postavljanje posebnog skrbnika sada im čl. 5. Europske konvencije jamči i: a) pravo zahtijevati da im pomaže prikladna osoba koju sami izaberu kako bi im pomogla izraziti njihovo mišljenje, b) pravo zahtijevati, osobno ili uz pomoć drugih osoba

---

³⁴ Čl. 6 b) Europske konvencije o ostvarivanju dječjih prava

³⁵ Hrabar, D., op.cit., bilj. 33., str. 110.

³⁶ Obiteljski zakon (Narodne novine br. 103/15, 98/19, 47/20, 49/23, 156/23)

ili tijela, imenovanje posebnog zastupnika, u odgovarajućim slučajevima odvjetnika, c) pravo imenovati svojega vlastitog zastupnika, d) pravo ostvarivati neka ili sva ili prava koja imaju stranke u takvim postupcima.

Pravo djeteta da izabere pomoć prikladne osobe u izražavanju njegovog mišljenja iziskuje dostatan stupanj zrelosti i znanja da mu takvo pravo pripada. Važno je da osoba koju dijete izabere razumije dijete i njegov način komunikacije.³⁷ Stoga, možemo pretpostaviti da će se u praksi starija djeca lakše koristiti tim pravom, dok će sucima biti potrebna pomoć stručnjaka ili osnovna znanja iz psihologije kako bi prepoznali želju mlađeg djeteta za trećom osobom koja će mu pomoći pri izražavanju mišljenja.

Ovlaštenje suda da imenuje posebnog zastupnika djetetu u postupcima gdje postoji sukob interesa između roditelja i djeteta od velike je važnosti za osnaživanje položaja djeteta. U slučaju sukoba interesa, sukladno Europskoj konvenciji, djetetu se omogućuje da samo izabere posebnog zastupnika. Članak 2. Europske konvencije određuje da zastupnik djeteta može biti odvjetnik ili posebno imenovano tijelo, koje ga zastupa pred sudom. Dakle, srž navedenog procesnog prava je da sud na poticaj djeteta imenuje odvjetnika ili posebno tijelo koje će ga zastupati. Međutim, ovakvim propisivanjem otvorena su vrata mnogim pitanjima koja se javljaju u praksi. Prvenstveno pitanje treba li odvjetnik koji zastupa dijete baratati posebnim vještinama komunikacije s djecom te poznavati određena područja dječje psihologije koja bi trebala doprinijeti kvaliteti rada. S druge strane, ako dijete zastupa tijelo koje nije odvjetnik, koje kompetencije ono mora posjedovati kako bi što kvalitetnije djelovalo u najboljem interesu djeteta. Naposljetku, postavlja se pitanje odgovornosti i posljedica za imenovanje zastupnika, neodgovoran rad, prava na naknadu troškova i nagradu za rad.³⁸

Članak 10. Europske konvencije predviđa tri ključne dužnosti posebnog zastupnika. Prva zadaća je osigurati da dijete bude informirano kako bi moglo samostalno oblikovati svoje stajalište. Informiranje mora biti obavljeno u manje formalnom okruženju, izvan prostorija sudnice, uz prisutnost kompetentnog osoblja. Ovaj pristup osigurava djetetu ugodno i sigurno okruženje, što je presudno za njegovo razumijevanje i izražavanje mišljenja. Druga dužnost posebnog zastupnika je pružanje objašnjenja djetetu o mogućim posljedicama njegovih odluka i postupanja zastupnika po njegovom nalogu. Ova zadaća je ključna za osvještavanje djeteta o

---

³⁷ Hrabar, D., op.cit., bilj. 33., str. 108.

³⁸ Parać Garma, M., *Položaj djeteta i pravo na izražavanje mišljenja u sudskim postupcima u kojima se odlučuje o pravima djeteta*, u: Filipović, G.; Osmak Franjić, D. (ur.) - *Dijete u pravosudnom postupku*, Zbornik priopćenja sa stručnih skupova pravobraniteljice za djecu, Zagreb, 2012., str. 144.

težini njegovih mišljenja i odluka. Iziskuje vrlo osjetljivu komunikaciju, a poželjno je da zastupnik posjeduje dodatne vještine ili koristi stručnu pomoć kako bi djetetu adekvatno prenio te informacije. Treća, i ključna dužnost posebnog zastupnika je pravilno razumijevanje i precizno iznošenje djetetovog mišljenja pred sudom. Ova zadaća zahtijeva duboko razumijevanje smisla i sadržaja djetetovih izjava, što podrazumijeva empatiju, pažljivo slušanje i stručnost u komunikaciji s djecom. Precizno prenošenje djetetovog mišljenja sudu od velike je važnosti za osiguranje da se prava i interesi djeteta pravilno uzmu u obzir pri donošenju odluke.

Svrha i sadržaj Europske konvencije je osigurati postupovna prava djeci, koja su stranke u svim postupcima pred sudom u kojima se odlučuje o njihovim pravima i interesima.³⁹ Djeca ostvaruju ova prava bez obzira na njihovu dob, pod uvjetom da su sposobna prosuditi situaciju. Sve veća pozornost posvećuje se djetetovoj zrelosti i sposobnosti razumijevanja, umjesto strogog svrstavanje djece u određene dobne skupine. Navedeni pristup omogućuje individualizaciju u procjeni djetetovih potreba, uzimajući u obzir da godine same po sebi ne uvjetuju stupanj razvijenosti. Tako se osigurava da se postupak prilagodi interesima djeteta, shodno temeljnom načelu najboljeg interesa djeteta. Jednako tako, omogućuje se fleksibilniji i osjetljiviji pristup u pravnim postupcima, gdje se prepoznaje i poštuje jedinstvenost svakog djeteta, njegovih sposobnosti i potreba.

3.3. Smjernice Odbora ministara Vijeća Europe o pravosuđu prilagođenom djeci (2010.)

Smjernice Odbora ministara Vijeća Europe o pravosuđu prilagođenom djeci⁴⁰ (u daljnjem tekstu: Smjernica) neobvezujući je dokument, donesen u okviru Vijeća Europe te predstavlja važan alat za promicanje i zaštitu prava djece na sudjelovanje. Smjernice i preporuke, iako ne nameću pravne obveze, njihova uloga u usmjeravanju nacionalnih politika, podizanju svijesti i promicanju najboljih praksi ne može se zanemariti. Ovi dokumenti pružaju državama članicama okvir i smjernice za stvaranje uvjeta koji omogućuju djeci da aktivno sudjeluju u svim područjima života koja ih se tiču, čime se značajno doprinosi ostvarivanju njihovih prava i dobrobiti.

---

³⁹ Čl. 358. ObZ

⁴⁰ Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice 2010., <https://rm.coe.int/16804b2cf3> (2. srpnja 2024.).

Specifičnost Smjernica je u tome što se one odnose na sve vrste postupaka: sudske, izvansudske te na sve intervencije kao što su policijske, a ne samo na obiteljskoppravne postupke. Pojam „*child-friendly justice*“ ili „pravosuđe prilagođeno djeci“ obuhvaća pravosudne sustave koji poštuju i provode sva dječja prava, vodeći se načelima navedenima u Smjernicama te uvažavajući zrelost i sposobnosti razumijevanja djece. Pravosuđe bi trebalo biti pristupačno djeci, osobito prilagođeno njihovoj dobi, potrebama i pravima.⁴¹ Stoga se posebice ističe potreba izbjegavanja zastrašivanja djece i prilagodbe postupka djeci⁴², korištenja jezikom primjerenim djetetovoj dobi i sposobnosti razumijevanja⁴³. Smjernice predstavljaju poželjna ponašanja i upute, poglavito tijelima, kako Konvencijom o pravima djeteta zajamčenim pravima dati konkretno obličje.⁴⁴ Načela kojima se Smjernice vode kako bi pravosuđe zaista bilo prilagođeno djetetu su: načelo sudjelovanja, najboljeg interesa djeteta, dostojanstva, zaštite od diskriminacije te vladavine prava.

Smjernice prvo navode načelo sudjelovanja pod koji podvode pravo na informiranost djeteta o svojim pravima, pravo na pristup pravosuđu, mogućnost iznošenja svojeg mišljenja i pravo da budu saslušana u postupcima koji ih se tiču. Stajališta djeteta treba uvažavati u skladu s njegovom zrelošću i mogućim komunikacijskim poteškoćama kako bi sudjelovanje bilo smisljeno.⁴⁵ Djecu treba tretirati kao punopravne nositelje prava, omogućujući im ostvarivanje svih njihovih prava, uzimajući u obzir njihovu sposobnost oblikovanja vlastitih stajališta i specifične okolnosti svakog slučaja.⁴⁶ Zahtjev za djetetovim sudjelovanjem u postupku, upravo zbog djetetove ovisnosti, sadrži određene posebnosti kao što su: pravo na zaštitu, pravo da bude zastupano i pravo da neposredno sudjeluje u postupku.⁴⁷

Države članice trebaju osigurati da najbolji interes djeteta ima prioritet u svim stvarima koje ga se tiču ili u kojima sudjeluje.⁴⁸ Pri ocjeni tih interesa, nužno je dati odgovarajuću težinu dječjim stajalištima i mišljenjima, te osigurati poštivanje svih drugih dječjih prava, uključujući pravo na dostojanstvo, slobodu i jednako postupanje. Mjerodavne vlasti moraju imati

---

⁴¹ Aras Kramar, S.; Rajhvajn Bulat, L., *Pravo djeteta na prilagođen postupak*, u: Aras Kramar, S.; Korać Graovac, A.; Rajhvajn Bulat, L.; Eterović, I.: Vodič za ostvarivanje prava djeteta na: informacije, izražavanje mišljenja, zastupnika i prilagođen postupak u sudskim postupcima razvoda braka i roditeljskoj skrbi, 2015., str. 58.

⁴² Odjeljak IV. D., toč. 54., Smjernica 2010.

⁴³ Odjeljak IV. D., toč. 56., Smjernica 2010.

⁴⁴ Hrabar, D., *Zaštita djece u kaznenom postupku u promišljanjima o pravosuđu naklonjenom djeci*, u: Godišnjak akademije pravnih znanosti Hrvatske, vol. IX, 2018., br.1, str. 1-28. vol. 52, 2002., br. 2, str. 319.-348.

⁴⁵ Odjeljak III. A., toč. 1., Smjernica 2010.

⁴⁶ Odjeljak III. A., toč. 2., Smjernica 2010.

⁴⁷ Hrabar, D., op.cit., bilj. 47., str. 3.

⁴⁸ Odjeljak III. B., toč. 1., Smjernica 2010.

sveobuhvatan pristup, uzimajući u obzir psihičku i tjelesnu dobrobit, kao i pravne, socijalne i ekonomske interese djeteta.⁴⁹ U postupcima koji uključuju više djece, njihovi interesi trebaju se ocjenjivati zasebno i uravnoteženo kako bi se riješili mogući sukobi.⁵⁰

U svakom postupku ili predmetu prema djetetu se mora pristupati s pažnjom, osjetljivošću, uzimajući u obzir situaciju u kojoj se nalazi, njegovu dobrobit i specifične potrebe te u potpunosti poštivati njegov tjelesni i duševni integritet. Navedeno postupanje primjenjuje se bez obzira na način na koji je dijete došlo u kontakt s pravosudnim ili nepravosudnim postupkom, kao i bez obzira na njegov pravni položaj i sposobnost.⁵¹ Djeca ne smiju biti izložena mučenju, nečovječnom ili ponižavajućem postupanju ili kazni.⁵²

Pravosuđe prilagođeno djeci treba se osigurati bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi, (rasa, dob, spol, etničko podrijetlo, vjera...)⁵³ Posebnu zaštitu mogu zahtijevati djeca koja su u ranjivijem položaju, kao što su migranti, izbjeglice, tražitelji azila, djeca bez pratnje, djeca s invaliditetom, romska djeca te djeca smještena u ustanove.⁵⁴

Načelo vladavine prava treba se potpuno primjenjivati na djecu te ne bi smjelo imati ništa manji utjecaj kada su u pitanju djeca u odnosu na odrasle, dapače za djecu je specifičan položaj ovisnosti, čime su njihova prava još ugroženija.⁵⁵ Navedeno uključuje načela zakonitosti, razmjernosti, pretpostavke nevinosti, prava na pravično suđenje, pravni savjet, pristup sudu i pravo na žalbu, bez umanjivanja pod izlikom zaštite njihovih najboljih interesa.⁵⁶ Osim toga, djeca bi trebala imati pravo na pristup adekvatnim, neovisnim i efikasnim mehanizmima za podnošenje prigovora.⁵⁷

Smjernice navode šest općih elemenata koji čine pravosuđe istinski prilagođeno djeci. Navedeni elementi su: informacije i savjeti, zaštita privatnoga i obiteljskoga života, sigurnost, obuka stručnjaka, multidisciplinarnost i lišenje slobode.⁵⁸

Informacije i savjeti usmjereni su kako djeci tako i roditeljima. Djeca su uglavnom tek u prvom doticaju s institucijama kao što su policija, socijalna skrb, zdravstvene institucije te im

---

⁴⁹ Odjeljak III. B., toč. 2., Smjernica 2010.

⁵⁰ Odjeljak III. B., toč. 3., Smjernica 2010.

⁵¹ Odjeljak III. C., toč. 1., Smjernica 2010.

⁵² Odjeljak III. C., toč. 2., Smjernica 2010.

⁵³ Odjeljak III. D., toč. 1., Smjernica 2010.

⁵⁴ Odjeljak III. D., toč. 2., Smjernica 2010.

⁵⁵ Hrabar, D., op.cit., bilj. 47., str. 8.

⁵⁶ Odjeljak III. E., toč. 2., Smjernica 2010.

⁵⁷ Odjeljak III. E., toč. 3., Smjernica 2010.

⁵⁸ Odjeljak IV. A., Smjernica 2010.

je potrebno pružiti sve relevantne informacije.⁵⁹ Smjernice navode da dijete ima pravo na informacije o konkretnim pravima koja ima u odnosu na sudski i izvansudski postupak u kojem sudjeluje ili bi mogao sudjelovati ⁶⁰, kao i o instrumentima koji su mu na raspolaganju za ispravljanje mogućih povreda njegovih prava; o dotičnom sustavu i postupovnim koracima; o postojećem mehanizmu potpore za dijete kad sudjeluje u sudskom ili izvansudskom postupku; o mogućim posljedicama sudskog ili izvansudskog postupka; o vremenu mjestu, napretku, ishodu postupka; o dostupnosti zaštitnih mjera; o postojećim mehanizmima za preispitivanje odluka koje pogađaju dijete; o postojećim prilikama za dobivanje odštete od počinitelja ili države u sudskom postupku, alternativnom građanskom postupku ili u drugim postupcima; o pristupačnosti zdravstvenih, psiholoških, socijalnih i ostalih službi te o svim dostupnim posebnim rješenjima radi najveće moguće zaštite njihovih najboljih interesa, u slučaju da imaju prebivalište u nekoj drugoj državi.⁶¹ Djetetu se informacije trebaju dati na prilagođen način sukladno njegovoj dobi i zrelosti.⁶² Specifičnost davanja informacija je i u tome što Smjernice ističu razdvajanje njihova priopćavanja. Obavješćavanje roditelja ne smije biti alternativa priopćavanju obavijesti djetetu. Dakle, dijete se percipira kao samostalni subjekt koji ima pravo na informaciju neovisno o njenom priopćenju roditeljima.

Smjernice naglašavaju potrebu zaštite privatnoga i obiteljskoga života djeteta. Zbog ranjivosti djece potrebna je zabrana raspoznavanja identiteta djeteta koje je sudjelovalo u kakvu postupku. Navedeno općenito podrazumijeva da se ne smije učiniti dostupnima ili objaviti, osobito u medijima, nikakve obavijesti ili osobni podaci koji bi mogli otkriti ili neizravno omogućiti otkrivanje identiteta djeteta, uključujući sliku, podroban opis djeteta ili djetetove obitelji, imena ili adrese, zvučne ili videozapise itd.⁶³ Kada govorimo o svjedočenju u sudskom ili izvansudskom postupku, dijete se treba ispitati bez prisutnosti javnosti, uvijek kad je to primjereno. ⁶⁴ U pravilu, bi trebale biti prisutne samo osobe koje neposredno sudjeluju, kao što su stručnjaci koje Smjernice obvezuju na pridržavanje strogih pravila povjerljivosti.⁶⁵

Element sigurnosti odnose se na zaštitu djece od raznih povreda uključujući zastrašivanje, odmazdu i sekundarnu viktimizaciju.⁶⁶ Nadalje, ističe se potreba redovite

---

⁵⁹ Hrabar, D., op.cit., bilj. 47., str. 9.

⁶⁰ Npr. informacije o pretpostavljenom trajanju postupka

⁶¹ Odjeljak IV. A., toč. 1., Smjernica 2010.

⁶² Odjeljak IV. A., toč. 2., Smjernica 2010.

⁶³ Odjeljak IV. A., toč. 6., Smjernica 2010.

⁶⁴ Odjeljak IV. A., toč. 9., Smjernica 2010.

⁶⁵ Odjeljak IV. A., toč. 10., Smjernica 2010.

⁶⁶ Odjeljak IV. A., toč. 11., Smjernica 2010.

sigurnosne provjere stručnjaka koji rade s djecom kako bi njihov rad doista bio podoban za djecu.⁶⁷

Posebno se izdvaja element obuke stručnjaka koji su u izravnom kontaktu s djecom. Stručnjake je potrebno obučiti za komuniciranje s djecom svake dobi i u svim fazama razvoja, te s djecom u situacijama osobite ranjivosti.⁶⁸ Ovakva naobrazba je potrebna jer su postupanja s djecom općenito osjetljiva, a naročito kada se radi o djeci koja su obuhvaćena sudskim postupkom.

Smjernice inzistiraju na multidisciplinarnosti kako bi se postiglo sveobuhvatno razumijevanje djeteta, te procijenila njegova zakonska, psihička, socijalna, emotivna, tjelesna i spoznajna situacija.⁶⁹ Stručnjaci koji rade s djecom⁷⁰ trebaju uspostaviti zajednički okvir za procjenu u postupcima ili intervencijama u kojima sudjeluju djeca ili su njima pogođena kako bi se ponajprije zaštitio najbolji interes djeteta te osigurala sva potrebna potpora donositeljima odluka.⁷¹

Posljednji element odnosi se na lišenje slobode. Sukladno Smjernicama radi se o sredstvu koje treba biti zadnje upotrijebljeno prema djetetu osumnjičeniku te i ako se upotrijebi treba trajati što je kraće moguće.⁷² Kako bi se izbjeglo stvaranje zastrašujućeg okruženja za dijete, mogućnost (spolne) zlorabe djeteta i sl., potrebno je pritvoriti djecu u prostorijama različitim od odraslih.⁷³ Naglasak se, također stavlja na prava koja su dio Konvencije, i to:

- a) na održavanje redovitih i smislenih kontakata s roditeljima, obitelji i prijateljima posjetima i dopisivanjima. Ograničenja navedenih prava opravdana su samo radi interesa pravosuđa i samoga djeteta te se nikada ne smiju koristiti kao kazna,
- b) na obrazovanje, zdravstvenu skrb, slobodu misli, savjesti i vjere, igru, rekreaciju i slobodno vrijeme,
- c) na pristup programima koji djecu unaprijed pripremaju na povratak u njihove zajednice, individualiziranu s obzirom na različite potrebe djece (emotivne, tjelesne, obiteljske, školovanje i sl.).⁷⁴

---

⁶⁷ Odjeljak IV. A., toč. 12., Smjernica 2010.

⁶⁸ Odjeljak IV. A., toč. 15., Smjernica 2010.

⁶⁹ Odjeljak IV. A., toč. 16., Smjernica 2010.

⁷⁰ Npr. pravnici, psiholozi, liječnici, policija, imigracijski službenici, socijalni radnici i izmiritelji

⁷¹ Odjeljak IV. A., toč. 17., Smjernica 2010.

⁷² Odjeljak IV. A., toč. 19., Smjernica 2010.

⁷³ Odjeljak IV. A., toč. 20., Smjernica 2010.

⁷⁴ Odjeljak IV. A., toč. 21., Smjernica 2010.

Smjernice uvelike slijede rješenja uređena Konvencijom kao i mišljenje Odbora po pitanju neformalnosti saslušanja, koja se neće provoditi u formalnim sudnicama niti prema uobičajenim postupcima ispitivanja sudaca prema strogo uređenim pravilima, već u opuštenijem okruženju koje će djetetu omogućiti slobodnije izražavanje svojih misli. U skladu s mišljenjem Odbora, naglasak se stavlja na to da je izražavanje mišljenja djetetovo pravo, a ne dužnost. Međutim, navodi se kako dijete treba biti upoznato s činjenicom da njegovo mišljenje neće uvijek biti presudno pri donošenju odluke. Posljedično, sudovi su obvezni detaljno obrazložiti svaku odluku, osobito onu u kojoj djetetovo mišljenje nije uzeto u obzir.⁷⁵ Konačno, Smjernice predstavljaju vrlo jasan putokaz državama kako treba postupati s djecom u postupku, neovisno o tome je li riječ o kaznenom, građanskom ili administrativnom postupku.

4. Pravo djeteta na sudjelovanje pod okriljem Europske unije

Europska unija (u daljnjem tekstu: EU) politička je i gospodarska zajednica čiji je glavni cilj promicanje mira, svojih vrijednosti i dobrobiti svojih naroda. EU temelji se na načelima demokracije i vladavine prava, te se zalaže za zaštitu temeljnih prava, uključujući i prava djece. Pravo djeteta na sudjelovanje jedno je od temeljnih prava priznatih u okviru EU. Navedeno pravo omogućava djetetu da bude aktivan sudionik u procesima koji ga se tiču, bilo u obiteljskom, školskom ili širem društvenom kontekstu. EU je kroz svoje institucije i politike razvila sveobuhvatan okvir za zaštitu prava djeteta, prepoznajući važnost djece kao ključnih članova društva i budućih nositelja njegovog razvoja.⁷⁶

Značajan dokument koji uređuje pitanje sudjelovanja djeteta u sferi Europske unije bit će razrađen dalje u radu. Riječ je o:

- Povelja o temeljnim pravima Europske unije (2012.)

4.1. Povelja o temeljnim pravima Europske unije

Povelja o temeljnim pravima Europske unije (u daljnjem tekstu: Povelja) pravno je obvezujući dokument koji je stupio na snagu s Lisabonskim ugovorom 2009. godine te predstavlja temelj za zaštitu ljudskih prava unutar EU. Prava djece obuhvaćena su u samo

---

⁷⁵ Odjeljak IV. D., toč. 49., Smjernica 2010.

⁷⁶ Child-friendly justice; https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/rights-child/child-friendly-justice_en, 3. rujna 2024.

nekoliko članaka, ali upravo kroz regulaciju ovog pravnog područja otvaraju se vrata za djelovanje Unije u područjima koja su tradicionalno bila izvan njezine nadležnosti, poput obiteljskog prava. Naime, obiteljsko pravo u materijalnom smislu ostaje pretežno u nadležnosti država članica, dok obiteljsko pravo u užem smislu, koje se odnosi na procesne aspekte zahtijeva sudsku suradnju EU i država članica, posebno u situacijama podijeljene nadležnosti koje uključuju prekogranične elemente.

Prvenstveno, Povelja u čl. 10. jamči svima, što se onda implicira i na djecu, pravo na slobodu mišljenja, savjesti i vjeroispovijedi. Navedeno pravo omogućava slobodno promišljanje o događajima, stvarima, ljudima i sl., ali se razlikuje od prava na izražavanje mišljenja iz čl. 24., s kojim je vrlo usko povezano.

Članak 24. Povelje specifično se osvrće na prava djeteta te se sastoji od tri stavka koji zajedno tvore sveobuhvatan okvir za zaštitu i promicanje dječjih prava unutar EU. Prvo, jamči se pravo na zaštitu i brigu te na slobodno izražavanje mišljenja. Djetetu, kao ranjivom i ovisnom ljudskom biću, trebala bi se prvenstveno pružiti emocionalna, psihička i fizička zaštita. Isto tako, obrazovanje i zdravstvene usluge trebale bi mu biti dostupne u svakom trenutku. Nadalje, djeca imaju pravo slobodno izražavati svoje mišljenje o svim pitanjima koja ih se tiču. Navedeno pravo ne odnosi se samo na izražavanje mišljenja djeteta u postupku koje ga se tiče, već njegovo mišljenje općenito, o svim događajima i situacijama u kojima se nađe.⁷⁷

Drugo, u svim postupcima koji se odnose na djecu, uključujući sudske i upravne postupke, kao i rad privatnih ustanova, najbolji interes djeteta mora biti glavna vodilja. Radi se o načelu, koji je postavila Konvencija u čl. 3. Cilj mu je osigurati da se svaka odluka koja se tiče djeteta donosi s primarnim fokusom na djetetovu fizičku, emocionalnu, psihološku i socijalnu dobrobit. Uzmimo za primjer odluku o roditeljskoj skrbi, sudovi moraju uzeti u obzir tko može najbolje osigurati stabilno, sigurno i poticajno okruženje za dijete. U slučajevima kada dijete mora biti smješteno izvan obitelji, najbolji interes djeteta zahtijeva da se osigura odgovarajući smještaj u sigurnom okruženju, bilo da se radi o udomiteljstvu ili institucionalnoj skrbi.

Treće, Povelja osigurava da djeca, kada god je to moguće i u njihovom najboljem interesu, održavaju stabilne odnose s oba roditelja. Međutim, ako bi održavanje takvih odnosa moglo naštetiti djetetovoj dobrobiti, mogu se uvesti odgovarajuće mjere kako bi se zaštitilo

---

⁷⁷ Korać Graovac, A., *Povelja o temeljnim pravima Europske unije i obiteljsko pravo*; u: Korać Graovac, A.; Majstorović, I. (ur.), *Europsko obiteljsko pravo*, Narodne novine 2013., str. 45.

dijete. U današnje je vrijeme sve više razdvojenih obitelji te se djetetu treba omogućiti adekvatan kontakt s oba roditelja, osim u slučaju kada bi se navedeno kosoilo s načelom najboljeg interesa djeteta. U primjeru obiteljskog nasilja ili zlostavljanja, najbolji interes djeteta može zahtijevati ograničavanje ili nadziranje kontakata s roditeljem kako bi se zaštitila djetetova sigurnost.

Jednostavnim i pomalo šturim reguliranjem prava djeteta, Povelja se učinkovito oslanja na kompatibilna rješenja drugih međunarodnopravnih ugovora, prvenstveno Konvencije o pravima djeteta koju su ratificirale gotovo sve države svijeta. Ovakav pristup omogućuje harmonizaciju u sferi zajamčenih prava djeteta, osiguravajući dosljednu i učinkovitu zaštitu za ovu posebno osjetljivu skupinu ljudskih bića.

5. Hrvatsko pravo

Kao članica Europske unije i Vijeća Europe, Republika Hrvatska preuzima obvezu implementacije i primjene pravnih propisa tih organizacija, kao i ratificiranih međunarodnih dokumenata koji uređuju sudjelovanje djeteta u obiteljskim sudskim postupcima. Međutim, položaj djeteta u sudskim postupcima u okviru domaćeg zakonodavstva uređen je Ustavom te temeljnim zakonom u području obiteljskog prava, ObZ-om. Uz navedene domaće propise riječ će biti i o Pravilniku o načinu pribavljanja mišljenja djeteta (u daljnjem tekstu: Pravilnik), koji cijeli postupak podrobnije regulira.

5.1. Ustav Republike Hrvatske

Ustav kao temeljni pravni akt države, donesen je 1990. godine. Kao najviši pravni dokument, definira osnovna načela, vrijednosti i organizaciju političke vlasti te jamči temeljna prava i slobode svih građana. Ovim se aktom uspostavlja pravni okvir koji regulira odnose između državnih tijela, institucija i građana, osiguravajući pravnu sigurnost i vladavinu prava.

Temeljna ljudska prava štite se Ustavom na generalnoj razini, a dodatno su razrađena međunarodnim dokumentima, pravom Europske unije, sudskom praksom... Sukladno tome, prava djece jamče se u svega nekoliko članaka Ustava.

Prvenstveno čl. 62. nalaže kako obitelj uživa posebnu zaštitu države. Nadalje, čl. 63. propisuje posebnu zaštitu obitelji i djece, naglašavajući obvezu države da osigura socijalne, kulturne, obrazovne i materijalne uvjete za dostojanstven život djece. Dodatna razrada dužnosti

društva i države da štite djecu, posebno onu bez roditeljske skrbi, te im omogućuje pravo na izražavanje mišljenja i pristup postupku navedena su čl. 64.

Iako pravo djeteta na sudjelovanje u postupku nije izravno zajamčeno Ustavom, ono se može podvesti pod dužnost države da zaštiti djecu. Naime, navedena obveza zaštite djece zahtijeva od države da osigura ostvarivanje svih dječjih prava, uključujući i procesna. Konkretizacija navedenih načela podrazumijeva omogućavanje djeci aktivno sudjelovanje u postupcima koji se odnose na njihova prava i interese.

5.2. Obiteljski zakon

ObZ temeljni je akt domaćeg obiteljskog prava, koji se, među ostalim, bavi i zaštitom prava djeteta. ObZ-om iz 2003. godine jamčilo se pravo djeteta da na prikladan način sazna važne okolnosti slučaja, dobije savjet, izrazi svoje mišljenje te da bude obaviješteno o mogućim posljedicama uvažavanja njegova mišljenja.⁷⁸ Promjene tijekom posljednjih desetljeća detaljno su razrađene te sustavno provedene sve do rujna 2014. godine kada je stupio na snagu novi Obiteljski zakon. Odlukom Ustavnog suda Republike Hrvatske pokrenut je postupak za ocjenu suglasnosti s Ustavom ovoga zakona te nakon njegove obustave donosi se novi Obiteljski zakon iz 2015., općenito vrlo sličan obustavljenom.⁷⁹

Prema odredbi čl. 86. st. 2. ObZ dijete ima pravo na prikladan način saznati relevantne okolnosti slučaja, dobiti savjet, izraziti mišljenje te biti obaviješteno o mogućim posljedicama uvažavanja njegovog mišljenja u svim postupcima u kojima se odlučuje o njegovim pravima ili interesima. Djetetovo mišljenje uzet će se u obzir u skladu s njegovom dobi i zrelosti.

Izražavanje mišljenja djeteta uređuje čl. 360. ObZ-a. Prvi stavak navedenog članka omogućuje da dijete u postupcima o osobnim i imovinskim pravima i interesima izrazi svoje mišljenje, osim ako se tome ne protivi. Navedenim uređenjem vidimo podudarnost s mišljenjem Odbora kako ipak sve ovisi o volji djeteta, odnosno ono ne smije biti prisiljeno na konzumaciju navedenog prava. Nadalje, st. 3. ovlašćuje sud da kada postoje za to posebno opravdani razlozi ipak ne utvrđuje mišljenje djeteta. ObZ *in abstracto* ne nabraja posebno opravdane razloge te navedeno prepušta sudskoj praksi. Međutim, u slučaju neutvrđivanja mišljenja djeteta sud u odluci mora obrazložiti navedene opravdane razloge.

---

⁷⁸ Čl. 89. st. 5. ObZ 2003.

⁷⁹ Majstorović, I.; *Ostvarivanje prava djeteta na izražavanje mišljenja- Koliko su djeca „vidljiva“ u obiteljskim sudskim postupcima u Hrvatskoj?*, Ljetopis socijalnog rada, vol.24., 2017., br. 1., str. 59.

Sud mora voditi računa da dijete o čijim se pravima i interesima vodi postupak bude obaviješteno o predmetu, tijekom te mogućem ishodu istog, na način koji je u skladu s djetetovom dobi i zrelosti te ako navedeno ne predstavlja opasnost za njegov razvoj, odgoj i zdravlje. Ovisno o okolnostima slučaja, obvezu obavještenja imaju sud, posebni skrbnik djeteta ili stručna osoba Hrvatskog zavoda za socijalni rad.⁸⁰

U ObZ-u postoji mnoštvo novih ili izmijenjenih odredbi koje se odnose na ostvarivanje prava djeteta na izražavanje mišljenja, ali koja nisu uspješno realizirana u praksi. Jedan od primjera je plan o zajedničkoj roditeljskoj skrbi⁸¹. Naime, roditelji su dužni upoznati dijete sa sadržajem plana, kao i omogućiti djetetu da izrazi svoje mišljenje u skladu s djetetovom dobi i zrelošću; takvi će se stavovi poštivati u skladu s dobrobiti djeteta.⁸² Međutim, analiza 52 nasumično odabrane sudske odluke, koja je provedena u veljači 2017. na Općinskom građanskom sudu u Zagrebu pokazuje da je praksa bila raznolika. Obiteljski zakon iz 2014. uopće nije predvidio da mišljenje djeteta ili prihvaćanje mišljenja bude dio plana, dok trenutno važeći zakon uvodi i ovaj dio, no u jedanaest od 52 analizirana plana u postupcima koji su pokrenuti po novom Zakonu, roditelji su se koristili, a sudovi prihvatili (»stare«) planove koji ne sadrže ove informacije. Pet planova ne daju nikakve informacije o mišljenju djeteta, dok u dva plana nailazimo na mišljenje djeteta koje je za razliku od ostalih informacija jedino ispisano rukom.⁸³

Sudjelovanju djeteta daje se važnost i u raznim drugim institutima obiteljskog prava. Uzmimo za primjer zasnivanje posvojenja. U slučaju da je dijete navršilo dvanaest godina, za zasnivanje posvojenja potreban je njegov pristanak, a ukoliko je mlađe daje mu se pravo na izražavanje mišljenja o svojem posvojenju, koje će se ocijeniti sukladno njegovoj dobi i zrelosti.⁸⁴ Nadalje, pravo sudjelovanja i izražavanja mišljenja djeteta ima i u postupcima u kojima se određuju mjere za zaštitu prava i dobrobiti djeteta.⁸⁵ Pravo na sudjelovanje daje se djetetu i u postupku obveznog savjetovanja i obiteljske medijacije, ali je davanje njegova mišljenja ograničeno pristankom roditelja.⁸⁶ U navedenoj situaciji postavlja se pitanje u kojoj mjeri je izražavanje mišljenja djeteta zaista slobodno, s obzirom na to da bi, prema ratificiranim

---

⁸⁰ Čl. 360. st. 5. ObZ

⁸¹ formalni dokument, koji opisuje pisani dogovor roditelja o načinima ostvarivanja zajedničke roditeljske skrbi u okolnostima u kojima roditelji dijete ne živi stalno u obiteljskoj zajednici

⁸² Čl. 106. st. 4. ObZ

⁸³ Majstorović, I., op.cit., bilj. 79., str. 60.

⁸⁴ Čl. 191. ObZ

⁸⁵ Čl. 130. ObZ

⁸⁶ Čl. 325. st. 3. i čl. 339. st. 2.

međunarodnim dokumentima i pravu Europske unije, ono trebalo biti neovisno, a kako vidimo ono ipak ovisi o djetetovim roditeljima.

5.3. Pravilnik o načinu pribavljanja mišljenja djeteta

Pravilnik je donesen 2015. godine s ciljem detaljnijeg propisivanja načina na koji će se pribaviti mišljenja djeteta.⁸⁷ Usklađen je s Ustavom i zakonom, kako to prema pravnoj teoriji podzakonski propisi i moraju biti. Primjenjujući zakonsko rješenje, navodi kako će sud u postupcima o osobnim i imovinskim pravima i interesima djeteta omogućiti iznošenje njegovog mišljenja, osim ako se dijete navedenom usprotivi.⁸⁸

Način pribavljanja mišljenja različit je s obzirom na dob djeteta. Naime, Pravilnik propisuje kako dijete koje nije navršilo četrnaest godina svoje mišljenje izražava putem posebnog zastupnika ili stručne osobe (npr. psihologa), dok će s navršenih četrnaest godina to moći i samostalno. Ako poseban skrbnik, koji ispituje dijete mlađe od četrnaest godina, nema stručnih znanja i vještina za komunikaciju s djetetom tada koristi pomoć stručne osobe.⁸⁹ Zaključujemo kako se naš Pravilnik nije vodio preporukama Odbora koji navodi kako dijete ukoliko odluči biti saslušano, samo može izabrati hoće li način biti posredan ili neposredan. Međutim, Pravilnik takvu mogućnost ne predviđa djetetu mlađem od četrnaest godina. Kao što smo već naveli, godine nisu odraz djetetove zrelosti, stoga bi se valjalo voditi preporukama Odbora i omogućiti djetetu da ono samo izabere način saslušanja.

Važna odredba Pravilnika istaknuta je u čl. 4., prema kojoj dijete uvijek izražava svoje mišljenje bez prisutnosti roditelja ili skrbnika. Navedenim uređenjem, sprječava se moguća manipulacija od strane roditelja ili drugih osoba te se djetetu pruža slobodan prostor nesmetanom izražavanju vlastitog mišljenja.

Naglasak se stavlja na okruženje u kojem dijete treba biti saslušano. Prikladnim mjestom smatra se posebno prilagođen i opremljen prostor za neometan rad s djecom. To nikako ne bi trebala biti sudnica, već ugodnije mjesto koje će djetetu pružiti osjećaj sigurnosti i topline kako bi što slobodnije izrazio svoje misli. Čl. 5. navodi kako bi to mogao biti prostor Hrvatski zavod za socijalni rad, Centra za posebno skrbništvo pa čak i dom roditelja. Međutim, dom bi trebao predstavljati sigurno mjesto koje dijete štiti od vanjskih utjecaja kao što je i ispitivanje za

---

⁸⁷ Čl. 1. Pravilnika

⁸⁸ Čl. 2. st. 1. Pravilnika

⁸⁹ Čl. 3. Pravilnika

potrebe postupka, stoga je upitno hoće li se ovakvom mogućnošću zadirati i u taj najintimniji prostor gdje se djece zaista trebaju osjećati zaštićeno.

Uspoređujući postupak provedbe prava na sudjelovanje djeteta kojeg iznosi Odbor u već detaljnije opisanih pet faza, Pravilnik u čl. 7. navodi samo tri. Prva faza je priprema djeteta. Ona uključuje informiranje djeteta o njegovom pravu da iznese vlastito mišljenje, približava mu se sam postupak utvrđivanja mišljenja i moguće posljedice iznošenja istog te ga se upoznaje s mogućnošću sudjelovanja stručnih osoba. Drugo, procjenjuje se djetetova kognitivna sposobnost oblikovanja mišljenja i shvaćanje mogućih posljedica davanja istog. Treće, dijete ostvaruje svoje pravo na iznošenje mišljenja u neformalnom obliku razgovora, koje će biti ozbiljno saslušan te uzeto u obzir.

6. Sudska praksa

U ovom odlomku analizirat će se presuda Europskog suda za ljudska prava (u daljnjem tekstu: ESLJP) kojom je potvrđena povreda prava podnositelja na poštivanje privatnog i obiteljskog života⁹⁰ te mu nije omogućeno pravo na sudjelovanje u postupku odlučivanja o roditeljskoj skrbi nad njime. Navedeni predmet jedan je od rijetkih predmeta u kojem je malodobno dijete samo pokrenulo postupak pred ESLJP.

6.1. Analiza presude ESLJP – C. protiv Hrvatske

Podnositelj zahtjeva bio je sin razvedenih roditelja, malodobni C. Iako su se roditelji razveli još 2010. godine, u trenutku donošenja presude ESLJP, konačna odluka o roditeljskoj skrbi te odluka o pravima na susrete i druženja još uvijek nije bila donesena. Isprva je odlučeno da će dijete živjeti s majkom, a da će s ocem ostvarivati susrete jednom tjedno te svaki drugi vikend i državnim praznicima. Međutim, majka podnosi kaznenu prijavu 2012. godine zbog sumnje na seksualno zlostavlja podnositelja zahtjeva od strane oca te prvostupanjski sud donosi privremenu mjeru zabrane susreta i druženja C.-a s ocem. Provedeno psihologijsko-psihijatrijsko vještačenje odbacilo je optužbe i ukazalo na emocionalno zlostavljanje djeteta od strane majke. Nakon rezultata vještačenja otac podnosi tužbu te traži izmjenu odluke o roditeljskoj skrbi pozivajući se na zaključke vještačenja. Navedeno vještačenje potvrđeno je novim, u drugom postupku o roditeljskoj skrbi te je odlučeno da će dijete živjeti s ocem, a da će s majkom ostvarivati susrete i druženja. Pokušaj izvršenja ove odluke bio je neuspješan te je

---

⁹⁰ Čl. 8. Europska konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, Narodne novine- Međunarodni ugovor, br. 18/97, 6/99, 14/02, 13/03, 9/05, 1/06, 2/10

2016. godine provedena ovrha nad malodobnim C. Nakon razgovora s ocem C. ipak odlazi s njim, međutim istog dana bježi kod majke. Majka u rujnu 2016. godine podnosi novu tužbu tražeći izmjenu odluke o roditeljskoj skrbi. U trenutku donošenja presude ESLJP navedeni postupak još je uvijek bio u tijeku. U trenutku podnošenja zahtjeva ESLJP podnositelj je stanovao s majkom na temelju privremene mjere donesene 2017. godine.

Prethodno pitanje koje se postavilo pred ESLJP je: može li majka, unatoč potencijalnom sukobu interesa te činjenici da su više nalaza i mišljenja vještaka u postupku jasno ukazivali da je ponašanje majke spram podnositelja predstavljalo emocionalno zlostavljanje, zastupati podnositelja zahtjeva pred tim Sudom? ESLJP naglasio je kako treba izbjegavati strogo tehnički pristup kada je u pitanju zastupanje interesa maloljetne djece. Također, nije utvrđen sukob interesa podnositelja zahtjeva i njegove majke koja ga je zastupala i u postupku pred ESLJP.

ESLJP zahtjev podnositelja utvrđuje dopuštenim te se osvrće na čl. 8. Konvencije, koji iako nema izričite procesne odredbe, jamči pošten postupak u donošenju odluke. Navedeno podrazumijeva da se u svim sudskim i upravnim postupcima djeci koja su sposobna oblikovati vlastita mišljenja mora omogućiti pravo na saslušanje i iznošenje vlastitog mišljenja kojem će biti dana odgovarajuća težina u skladu s njihovom dobi i zrelošću.⁹¹

Zaključno, u predmetu podnositelja počinjena su dva propusta: Prvo, podnositelju zahtjeva u drugom postupku odlučivanja, unatoč očitom sukobu interesa između njega i njegovih roditelja, nije postavljen poseban skrbnik koji bi zastupao njegove interese. Propust nacionalnih tijela može se smatrati povredom Obiteljskog zakona (2003. godine), ali i Europske konvencije o ostvarivanju prava djece koja također predviđa imenovanje skrbnika u slučaju postojanja sukoba interesa između djeteta i roditelja. Drugo, tijekom cijelog postupka s podnositeljem zahtjeva nitko nije obavio niti jedan razgovor, a odlučivalo se o roditeljskoj skrbi nad njim. Slijedom navedenog, ESLJP zaključuje da je postupak nepopravljivo narušen, prvenstveno po pitanju adekvatnog zastupanja interesa djeteta te ne dovodeći u pitanje buduću odluku hrvatskog suda utvrđuje povredu prava na poštovanje obiteljskog života podnositelja zahtjeva.

---

⁹¹ M. i M. protiv Hrvatske, stavci 171. i 181.

7. Zaključak

Odluke o pravima i interesima djeteta imaju ključnu ulogu u oblikovanju njegove budućnosti, stoga je potrebno da i samo dijete sudjeluje u tom procesu. Konkretizacija prava djeteta na sudjelovanje u postupku koje ga se tiče nailazi na razne prepreke. Pojedinci smatraju da dijete nije dovoljno zrelo kako bi konačna odluka o njegovim pravima bila „stavljena u njegove ruke“. Određeni suci išli su toliko daleko da uopće nisu pružili mogućnost izražavanja mišljenja djetetu o čijim se pravima odlučuje, ili pak tom mišljenju nisu dali određenu težinu u donošenju i obrazloženju svojih odluka.

Sukladno suvremenim međunarodnim dokumentima i izvorima prava Europske unije, nadležna tijela trebala bi omogućiti djetetu uključivanje u postupak koji ga se tiče na način da se njegovo mišljenje sasluša te ocijeni u skladu s njegovom dobi i zrelosti. Dijete bi trebalo imati pravo izbora o načinu saslušanja, bilo to neposredno ili putem zastupnika ili druge stručne osobe. Slijedom navedenog, otvaramo Pandorinu kutiju glede pitanja zrelosti i dobi koja je potrebna da dijete shvati tijek i moguće posljedice sudjelovanja u postupku. Naš zakonodavac ne postavlja nikakvu dobnu granicu od koje bi dijete bilo kompetentno za sudjelovanje u postupku, međutim usprkos izloženim međunarodnim dokumentima određuje različit način ispitivanja djece mlađe od četrnaest godina u odnosu na one starije. Naime, do četrnaeste godine dijete će se ispitivati putem stručne osobe, a nakon toga mišljenje izražava samostalno, osim ako sud ne odluči drugačije. Na taj se način ne pruža sloboda izbora ni jednima ni drugima.

Važno je kako i gdje se provodi sudjelovanje djeteta. Budući da se dijete nalazi u situaciji koja je znatno drugačija od svakodnevnice, potrebno je učiniti to iskustvo što manje stresnim. Ispitivanje u formalnoj atmosferi sudnice, prema strogim pravilima koja provode suci, nije prikladno. Okruženje bi trebalo biti neformalnije, toplije i prilagođeno djeci kako bi se osjećali ugodno i mogli slobodno izražavati svoje misli i želje. Poželjno je da se u razgovor s djecom uključe stručnjaci poput dječjih psihologa, socijalnih pedagoga i socijalnih radnika. Oni će na adekvatan način spoznati stvarnu volju djeteta. Budući da roditelji ponekad manipuliraju djecom kako bi postigli povoljniju odluku za sebe, važno je ukloniti sve moguće pritiske. Time se osigurava da odluka zaista bude u najboljem interesu djeteta.

Svakom bi djetetu trebala biti otvorena vrata za sudjelovanje u postupku o njegovim pravima i interesima što im je država i dužna omogućiti. Međutim, treba naglasiti da se radi o djetetovom pravu, a ne i o njegovoj dužnosti. Stoga i želja djeteta da ne sudjeluje u postupku

treba biti poštivana. S druge strane, nadležna tijela trebaju u svakom konkretnom slučaju procijeniti je li zaista sudjelovanje djeteta i njegov najbolji interes. Ukoliko bi samo sudjelovanje predstavljalo traumu za dijete, njegov najbolji interes bio bi izoliranje od svakog mogućeg sudjelovanja u postupku.

Zaključno, rješenje se nalazi negdje između toga da se ne odlučuje o djetetovoj budućnosti bez njegovog sudjelovanja i potpunog prepuštanja odgovornosti roditeljima ili skrbnicima. Balansiranje navedenih pristupa omogućit će donošenje odluke koja je uistinu u najboljem interesu djeteta.

LITERATURA

Knjige i članci:

1. Aras Kramar, S., *Postupovna sposobnost djece u obiteljskim statusnim izvanparničnim stvarima*, Zbornik radova povodom 20. godišnjice Konvencije o pravima djeteta, Pravnik, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, vol. 43, 2009., br. 3, str. 193-217.
2. Aras Kramar, S.; Rajhvajn Bulat, L., *Pravo djeteta na prilagođen postupak*, u: Aras Kramar, S.; Korać Graovac, A.; Rajhvajn Bulat, L.; Eterović, I.: Vodič za ostvarivanje prava djeteta na: informacije, izražavanje mišljenja, zastupnika i prilagođen postupak u sudskim postupcima razvoda braka i roditeljskoj skrbi, 2015.
3. Hrbar, D., *Europska konvencija o ostvarivanju dječjih prava - Poseban zastupnik djeteta*, u: Filipović, G.; Osmak Franjić, D. (ur.) *Dijete u pravosudnom postupku - Primjena Europske konvencije o ostvarivanju dječjih prava.*, Zbornik priopćenja sa stručnih skupova pravobraniteljice za djecu, Zagreb, 2012.
4. Hrbar D., *Postmoderni doba kao predvorje negacije dječjih prava*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, vol. 57, 2020., br. 3, str. 657-688.
5. Hrbar, D., *Zaštita djece u kaznenom postupku u promišljanjima o pravosuđu naklonjenom djeci*, u: Godišnjak akademije pravnih znanosti Hrvatske, vol. IX, 2018., br.1, str. 1-28.
6. Hrbar, D.; Hlača, N.; Jakovac-Lozić, D.; Korać Graovac, A.; Majstorović, I.; Čulo Margaletić, A.; Šimović, I. *Obiteljsko pravo*, Narodne novine, 2021.
7. Knol Radoja, K., *Pravo na saslušanje i izražavanje mišljenja u posebnim ovršnim postupcima radi predaje djeteta i ostvarivanja osobnih odnosa s djetetom*, Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, vol. 42, 2021., br. 1, str. 170.
8. Kokić, T.; Župan, M., *Uredba Vijeća (EU) 2019/1111 od 25. 6. 2019. o nadležnosti, priznavanju i izvršenju odluka u bračnim sporovima i u stvarima povezanim s roditeljskom odgovornošću te o međunarodnoj otmici djece*, Pravosudna akademija, 2022.
9. Korać Graovac, A., *Od zajedničkog do samostalnog ostvarivanja roditeljske skrbi i natrag – kako zaštititi prava djece i roditelja*, u: Godišnjak Akademije pravnih znanosti Hrvatske, vol. VIII, Posebni broj/2017., str. 51.
10. Korać Graovac, A., *Pravo djeteta da bude saslušano - Opći komentar br. 12 Odbora za prava djeteta (2009.)*, u: Filipović, G.; Osmak Franjić, D. (ur.), *Dijete u pravosudnom*

- postupku - Primjena Europske konvencije o ostvarivanju dječjih prava - Zbornik priopćenja sa stručnih skupova pravobraniteljice za djecu, Zagreb, 2012.
11. Korać Graovac, A., *Povelja o temeljnim pravima Europske unije i obiteljsko pravo*; u: Korać Graovac, A.; Majstorović, I. (ur.), *Europsko obiteljsko pravo*, Narodne novine 2013.
  12. Lansdown, G., "Evoluirajuće sposobnosti djeteta", Istraživački centar Innocenti, UNICEF/Save the Children, Firenca (2005).
  13. Majstorović, I.; *Ostvarivanje prava djeteta na izražavanje mišljenja- Koliko su djeca „vidljiva“ u obiteljskim sudskim postupcima u Hrvatskoj?*, Ljetopis socijalnog rada, vol.24., 2017., br. 1., str. 55-71.,
  14. Parać Garma, M., *Položaj djeteta i pravo na izražavanje mišljenja u sudskim postupcima u kojima se odlučuje o pravima djeteta*, u: Filipović, G.; Osmak Franjić, D. (ur.) - *Dijete u pravosudnom postupku*, Zbornik priopćenja sa stručnih skupova pravobraniteljice za djecu, Zagreb, 2012.
  15. Parać Garma, M.; Šantek, R., *Sudjelovanje djeteta u sudskim postupcima te zaštitna prava i dobrobiti djeteta u tim postupcima*, Priručnik za polaznike/ce, Pravosudna akademija, 2016.
  16. Seršić- Gržetić, V., *Način informiranja djece i izražavanja njihova mišljenja u sudskim postupcima*, u: *Aktualnosti hrvatskog zakonodavstva i pravne prakse: građansko, trgovačko, radno i procesno pravo u praksi: godišnjak 2011.*
  17. Ward i Hearn u : Koler-Trbović N. i sur., *Participacija djece u Dječjim vijećima u Hrvatskoj*, 2010., str. 10., https://www.savez-dnd.hr/wp-content/uploads/2018/08/Final_participacija_djece_u_djecjim_vijecima_izvjesce.pdf

Pravni izvori:

1. Council of Europe Recommendation on the participation of children and young people under the age of 18, <https://rm.coe.int/168046c478>
2. Europska konvencija o ostvarivanju dječjih prava, Narodne novine - Međunarodni ugovori, br. 1/10, 3/10
3. Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, Narodne novine - Međunarodni ugovori, br. 18/97, 6/99, 14/02, 13/03, 9/05, 1/06, 2/10
4. Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child friendly justice CM/Del/Dec (2010), <https://rm.coe.int/16804b2cf3>

5. Haška konvencija o građanskopravnim aspektima međunarodne otmice djece, Narodne novine, Međunarodni ugovori, br. 8/2018
6. Konvencija o pravima djeteta, Službeni list SFRJ, br. 15/1990, Narodne novine - Međunarodni ugovori, br. 12/93, 20/97
7. Obiteljski zakon, Narodne novine br. 103/15, 98/19, 47/20, 49/23, 156/23
8. Opći komentar Odbora za prava djeteta br. 12.-Pravo djeteta da bude saslušano (2009.)
9. Povelja o temeljnim pravima Europske unije, OJ C 326, 26.10.2012.
10. Pravilnik o načinu pribavljanja mišljenja djeteta, Narodne novine br. 123/2015.
11. Uredba o nadležnosti, priznavanju i izvršenju sudskih odluka u bračnim sporovima i u stvarima povezanim s roditeljskom odgovornošću (EC) No 1347/2000, OJ EC L 338/1, 23.11.2003.
12. Uredba o nadležnosti, priznavanju i izvršenju sudskih odluka u bračnim sporovima i u stvarima povezanim s roditeljskom odgovornošću te o međunarodnoj otmici djece (EC) No 2019/1111, OJ L 178, 2.7.2019., p. 1-115
13. Ustav Republike Hrvatske, Narodne novine 56/90, 135/97, 08/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 05/14

Sudska praksa:

1. Europski sud za ljudska prava, predmet C. protiv Hrvatske, zahtjev broj 80117/17, od 18. ožujka 2021.
2. Europski sud za ljudska prava, predmet M. i M. protiv Hrvatske, zahtjev broj 10161/12, od 3. rujna 2015.

Mrežni izvori:

1. Child-friendly justice; https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/rights-child/child-friendly-justice_en, 3. rujna 2024.
2. roditeljska skrb, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. , <https://www.enciklopedija.hr/clanak/roditeljska-skrb>, 2. rujna 2024.